

■ اخلاق اطلاعات در محیط دیجیتال

سولماز نوری | علی شاه‌شجاعی

■ چکیده

هدف: گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات تغییرات بسیاری در وضعیت دسترسی به اطلاعات ایجاد کرده است. به منظور آشنایی کاربران با مقتضیات و خصوصیات جامعه اطلاعاتی جدید و آگاهی از ضوابط و موازین اخلاقی آن درصدد برآمدیم تا با معرفی اصول و موازین اخلاقی جامعه اطلاعاتی کتابداران و معضلات آن، کاربران جامعه اطلاعاتی را به رعایت آنها ترغیب کنیم.

روش/ رویکرد پژوهش: بررسی و تحلیل ادبیات تخصصی از طریق مصاحبه با کتابداران کتابخانه‌های پژوهشی موجود در تهران و بررسی نظریات موجود و عرفیات جامعه صورت گرفته است.

یافته‌ها: حق مؤلف، امنیت اطلاعات، آزادی اطلاعات، حریم خصوصی، سانسور اطلاعات، روزآمدی اطلاعات، و اعتبار و صحت اطلاعات به‌عنوان شاخص‌های اخلاق اطلاعات معرفی شده‌اند.

نتیجه‌گیری: قوانین و ضوابط، جزئی از اخلاق اطلاعات محسوب می‌شوند که در محیط دیجیتال تأثیرگذارند. با توجه به داده‌های پژوهش حاضر درباره ضوابط و قوانین اخلاق اطلاعات در محیط دیجیتال، به این نتیجه می‌رسیم که پیش از به‌کارگیری این ضوابط در محیط دیجیتال باید آنها را شناخت تا در انجام آن دقت بیشتر و هزینه کمتری صرف شود.

کلیدواژه‌ها

فناوری اطلاعات، محیط دیجیتال، اخلاق اطلاعات، آزادی اطلاعات، سانسور

اخلاق اطلاعات در محیط دیجیتال

سولماز نوری^۱ | علی شاه شجاعی^۲

دریافت: ۱۳۸۹/۸/۸ پذیرش: ۱۳۸۹/۱۰/۱۳

مقدمه

انقلاب فناوری اطلاعات دیدگاه ما را نسبت به دنیا عمیقاً تغییر داده است. عصر، عصر آگاهی است و سیستم‌های سایبری در جهان، قوانین مختلفی دارند که در رفتار اعضا تأثیر گذار هستند. کاربرها آزادند در هر محیط دیجیتالی سیر کنند، اما این آزادی نباید کاربر را به فضاهای غیر اخلاقی هدایت کند و یا زمینه سوء استفاده از اطلاعات را فراهم آورد.

دنیای اطلاعات در محیط دیجیتال نیاز به ضوابط اخلاقی دارد؛ به همین دلیل این ضوابط باید شناسایی و اجرا شوند تا تولیدکنندگان یا سودجویان، از اطلاعات سوء استفاده نکنند. در این مقاله برآنیم تا با شناخت این ضوابط، اولاً سطح آگاهی عمومی را نسبت به این امر ارتقاء دهیم، ثانیاً به شکل‌گیری شرایطی کمک کنیم که اخلاق اطلاعات، بیشتر و بهتر در آن رعایت شود.

اطلاعات به معنای امروزی، پوشش دهنده ابعاد شکلی و محتوایی و در واقع راهی برای انتقال و ارتباط است. از سوی دیگر اخلاق، - برحسب یکی از رایج‌ترین گرایش‌های موجود در جهان- دیدگاه‌ها و افق‌های رفتاری مورد پذیرش یک جامعه معین در یک زمان مشخص است؛ در حقیقت علم اخلاق، علم تمیز خوب از بد است. براساس آنچه امروزه در غرب به علم وظیفه‌شناسی معروف است، این علم مجموعه الزاماتی را در برمی‌گیرد که برقرارکننده نظم در هر نوع وظیفه‌ای است و به همین اعتبار در همه اجتماعات، برای هر

۱. کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی
دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات
تهران (نویسنده مسئول)
solmaz_noori@yahoo.com
۲. استادیار مرکز تحقیقات روستایی
وزارت جهاد کشاورزی
shahshojaee@yahoo.com

بخش خاصی عملکردهای حرفه‌ای و شغلی معینی - به شکل مکتوب و غیر مکتوب - مطرح می‌شود (بابایی‌راد، ۱۳۸۴).

انگیزه اصلی این پژوهش، با تأثیر از جست‌وجوهای اطلاعاتی نگارنده در محیط دیجیتال شکل گرفته است. برای مثال، کاربری از موتورهای جست‌وجوی گوگل، یاهو و غیره، در سایت‌های علمی و تخصصی، مطلب یا منبعی خاص را جست‌وجو می‌کند؛ هنگامی که قصد دارد از نتایج به دست آمده بهره‌برداری کند، دسترسی به برخی از این اطلاعات را مشکل و گاهی غیرممکن می‌بیند. به عبارت دیگر ممکن است برخی از این اطلاعات به دلایل مختلف فیلتر شده باشند و یا موانع مختلفی در بازیابی آنها وجود داشته باشد.

حال این سؤال مطرح می‌شود که چرا دستیابی به اطلاعاتی که می‌تواند راهگشای کار تحقیقاتی محققان و از آن فراتر، الهام‌بخش تأثیرات گسترده‌تر علمی در حوزه‌های مختلف باشد، به آسانی امکان‌پذیر نیست؟ بی‌شک یکی از پاسخ‌ها از سوی تولیدکنندگان اطلاعات ابراز می‌شود و آن صرف هزینه‌های گزاف مالی و اقتصادی و نیز صرف زمان زیاد برای تدوین و تألیف این اطلاعات است. از این رو در اختیار قرار دادن اطلاعات بدون اجازه مؤلف، سازمان‌های تولیدکننده اطلاعات و پدیدآورندگان و نیز بازگشت هزینه‌های مالی صرف شده، نه با موازین اخلاقی سازگار است و نه با توجه به هنجارهای اجتماعی و اخلاقی مترتب بر دریافت اطلاعات و اشاعه آن، منطقی به نظر می‌رسد.

واژه لاتین Information که در زبان فارسی معمولاً «اطلاعات» (به شکل جمع) ترجمه می‌شود، در ادبیات علمی غرب متعلق به چند دهه اخیر، در قالب‌های موضوعی گوناگونی به کار رفته است که عبارتند از: عصر اطلاعات، اقتصاد اطلاعات، مدیریت اطلاعات، سیاست اطلاعاتی، جامعه اطلاعاتی، تکنولوژی اطلاعاتی و....

عده‌ای کسب اطلاعات را صرفاً شیوه‌ای می‌دانند که براساس آن جست‌وجوها آغاز می‌شود؛ اما عده‌ای دیگر معتقدند که کسب اطلاعات نوعی قدرت است و معمولاً منظور آنها، قدرت سیاسی و یا سلطه شخصی بر دیگران است. بدیهی است که واژه اطلاعات معانی خاصی دارد و براساس ذهنیت افراد متفاوت است. مهم است که بدانیم واقعیت عینی معینی به نام «اطلاعات» وجود ندارد و این کلمه معمولاً توصیف‌کننده دسته‌ای از مفاهیم است که به اشکال گوناگونی آن را دریافت می‌کنیم؛ برخی از آنها عبارتند از: اینترنت، دیسک فشرده، کاغذ، گفتار و.... (محسنی، ۱۳۸۰، ص ۲۷-۲۸).

کاغذ و چاپ نقش مهمی در ثبت و اشاعه اطلاعات داشته و تحولات و تغییرات زیادی از طریق کاغذ و چاپ اعمال شده است. در کل می‌توان اطلاعات را با توجه به توسعه چاپ از طریق روش‌های متعددی ثبت و نگهداری کرد و در اختیار جامعه اطلاعاتی قرار داد.

با اینکه راه‌های متفاوتی برای کاهش مشکلات مربوط به پاسخ‌گویی به نیازهای اطلاعاتی جدید امتحان شده است، اما پیدایش رایانه و پیوندش با مخابرات بسیار پیشرفته، طیف وسیعی از امکانات را به روی جوامع جهانی گشوده است. دسترسی به اطلاعات موردنظر در میان انبوه اطلاعات از طریق رایانه، نه تنها کاری ساده است، بلکه برای ثبت، ضبط و ذخیره آنها با هزینه‌های کم، سرعتی زیاد را در اختیار داریم (هیل، ۱۳۸۱، ص ۱۲۲).

فناوری اطلاعات، واقعه‌ای بسیار مهم و ضروری است که علاوه بر مزیت‌ها، مشکلاتی را نیز به دنبال خواهد داشت. در این باره سه نکته مهم حائز اهمیت است:

۱. بسیاری از مشکلات مربوط به دسترسی سریع به اطلاعات و آگاهی‌رسانی، از طریق پیشرفت فناوری اطلاعات برطرف می‌شود؛

۲. محیط دیجیتال و سهولت دسترسی به انبوهی از اطلاعات، ممکن است برای کاربران مشکلاتی به وجود آورد. برای مثال، مواجهه شدن کاربران با انبوهی از اطلاعات که تفکیک و دسترسی به اطلاعات موردنظر را بسیار مشکل می‌کند؛

۳. فیلتر شدن برخی از اطلاعات مفید که مورد نیاز جامعه تحقیقاتی کشور است.

اینترنت، شیوه‌های نوینی از ارتباط نوشتاری را به وجود آورده که برخی از ویژگی‌های ارتباطی قدیمی را دگرگون کرده است. نوآوری اصلی در سرعت انتقال پیام‌ها صورت گرفته است؛ با این حال اینترنت علی‌رغم حفظ ویژگی نوشتاری، صفتی خاص نیز دارد و آن ماهیت «پیوندی» یا «دورگه»^۳ آن است. با اینکه کد مورد استفاده حالت نوشتاری دارد، اما مبادله تقریباً همزمان، امکان برقراری نوعی ارتباط نزدیک به مکالمه را (شفاهی) به وجود می‌آورد، چیزی که برخی آن را «مکالمه نوشتاری» نامیده‌اند (محسنی، ۱۳۸۰، ص ۳۰-۳۱).

دیجیتالی شدن اطلاعات

دیجیتالی شدن اطلاعات برابر با غیرمادی شدن آن است که با دیجیتالی شدن آن، عملاً داده‌ها حالتی غیرمادی پیدا می‌کنند و میان اطلاعات و حامل آن جدایی ایجاد می‌شود. هنگامی که کاربر متن یا تصویری را اسکن می‌کند، عملاً نسخه دوم و دیجیتالی آن اطلاعات را به وجود می‌آورد؛ نسخه‌ای که به شکل دوتایی به حافظه سپرده می‌شود و می‌توان آن را ثبت، ذخیره و تکثیر کرد و یا آن را انتقال داد (همان، ص ۵۵-۵۶).

وقتی اطلاعات موجود از حالت سنتی - چاپی به صورت دیجیتالی - مجازی درمی‌آید و از طریق دستگاهی به نام رایانه قابل دسترسی می‌شود، اطلاعات محیط دیجیتال به حساب می‌آید. چنین اطلاعاتی را می‌توان در بخشی از رایانه ثبت، ضبط و ذخیره کرد و در صورت نیاز مورد بازیابی و سازمان‌دهی قرار داد.

3. Hybrid

جهانی شدن اطلاعات تحت تأثیر فناوری

هر چند با بهره‌گیری از فناوری اطلاعات، همه دنیا می‌تواند از موقعیت‌های به دست آمده نهایت استفاده را ببرند. مسائل و مشکلات این تکنولوژی، در تمام دنیا تقریباً یکسان است. دیجیتالی شدن کارها ممکن است موقعیت‌های شغلی را کاهش دهد، اما در عوض زمینه‌های تازه‌تری از مسائل را ایجاد می‌کند. در صورتی که از اطلاعات محافظت نشود و محتویات محیط دیجیتال، پایگاه داده‌ها و اطلاعات محرمانه افراد برای اشخاص غیرمجاز علنی شود، ممکن است ضررهای مالی فراوانی رخ دهد و امور افراد زیادی به مخاطره بیفتد. در تمامی جهان سالانه میلیون‌ها دلار نرم‌افزار به‌طور غیرمجاز کپی می‌شوند که این امر ضربه سختی به صنعت نرم‌افزار جهان وارد می‌کند. با وجود چنین شرایطی، حقوق اساسی افراد با استناد بر قانون آزادی بیان و آزادی مطبوعات در محیط‌های دیجیتالی زیر سؤال می‌رود، بنابراین باید دنبال راه چاره بود (برادهرات^۴، ۲۰۰۳، ص ۱۱-۱۳).

درست است که جوامع اطلاعاتی با استفاده از فناوری اطلاعات نهایت استفاده و بهره را از این تکنولوژی می‌برند، اما همین تکنولوژی بسیاری از نیروهای انسانی را از کار ساقط کرده است. تکنولوژی باعث شده است که جامعه بشری جدید برای آشنایی با نحوه کارکرد آن اشتیاق نشان دهد؛ چرا که بسیاری از نیروهای قدیمی قادر به انطباق خود با این تکنولوژی نیستند. با پیشرفت تکنولوژی اگرچه به راحتی می‌توان به اطلاعات دسترسی داشت، اما صحت و درستی این اطلاعات تضمین شده نیست. تکنولوژی روز، زمینه را برای دسترسی به اطلاعات شخصی و حقوقی افراد فراهم کرده است که در برخی موارد از این اطلاعات سوءاستفاده می‌شود. بنابراین، در هر شرایطی تکنولوژی همراه خود شماری از مسائل خوب و بد را به ارمغان می‌آورد.

محیط دیجیتال

محیط دیجیتال، محیطی است که بخش عظیمی از مردم جهان، با وجود فاصله زیاد از یکدیگر، در زمان واحد می‌توانند در آن حضور و با یکدیگر معاشرت داشته باشند. در این محیط، مرزها درهم می‌شکنند و فاصله‌ها برداشته می‌شود. محیط دیجیتال سبب شده است که ارتباطات فیزیکی بین افراد کاهش پیدا کند و ارتباطات دیجیتالی جای آن را بگیرد. برای مثال، بسیاری از افراد به دلیل کمبود وقت، از طریق محیط دیجیتال با یکدیگر گفت‌وگو می‌کنند. کریستیاناکورنیاک^۵ (۱۹۹۶) اشاره می‌کند:

کامپیوترها مرزها را نمی‌شناسند. شبکه‌های کامپیوتری برخلاف دیگر رسانه‌های جمعی، از خصیصه‌ای حقیقتاً جهانی برخوردار هستند (ثقة الاسلامی، ۱۳۸۸، ص ۵۴).

4. Broadhurst
5. Krystyna Gorniak

و جاسک سوچکا^۶ (۱۹۹۶) مطرح می‌کند:

دسترسی به فضای الکترونیکی نسبت به تجارت جهانی و تکنیک‌های مدیریتی به مراتب آسان‌تر است؛ چرا که تکنولوژی اطلاعات هیچ حد و حدودی ندارد. حتی دورترین کشورهای در حال توسعه می‌توانند در فضای الکترونیکی سهیم شوند و مشتاقانه منتظر فرصت‌های نوین عرضه شده توسط شبکه‌های جهانی باشند. این شبکه، تنها قلمرو آزادی در بسیاری از کشورهای غیردموکراتیک را شکل می‌دهد. همچنین فرصت‌هایی که اینترنت نسبت به ضمانت معاشرت آزادانه‌اش عرضه می‌کند، هیچ کشوری نمی‌تواند موجب شکست این برتری رقابت طلب گردد (ثقه‌الاسلامی، ۱۳۸۸، ص ۵۴).

در محیط دیجیتال، استفاده از اطلاعات و دسترسی به آنها فقط با مناسبات اقتصادی میسر خواهد شد. مشکلات اقتصادی و مالی، مانعی برای دسترسی برخی افراد و کتابخانه‌ها به اطلاعات خواهد شد (مطلبی، ۱۳۸۶، ص ۱۳۷-۱۶۴).

اگرچه از طریق این محیط می‌توان به تمامی اطلاعات مبتکرانه و غیرمبتکرانه دسترسی پیدا کرد، اما ممکن است بسیاری از جوامع اطلاعاتی در جهت تأمین منافع شخصی و مالی خود، استفاده‌های نابه‌جایی از این محیط به‌عمل آورند که رعایت این امر یکی از اصول اخلاق اطلاعات است.

محیط دیجیتال، محیطی است که همواره همه جوامع اطلاعاتی به آن دسترسی دارند و کارهای صحیح و ناصحیح فراوانی در آن انجام می‌شود؛ بنابراین باید در این محیط راهکارهایی برای جلوگیری از سودجویی ابداع شود و در قالب موازین و اصولی منظم، در اختیار همه جوامع اطلاعاتی قرار گیرد.

اطلاعات در محیط دیجیتال

در حال حاضر، تکنولوژی‌های نوینی مانند ارتباطات از راه دور، اینترنت و...، الگوهای شغلی تازه‌ای مثل تجارت الکترونیکی را مهیا ساخته است. اگرچه این تکنولوژی‌ها در حوزه تجارت دیجیتالی موجب رواج اطلاعات می‌شود و کانال‌های توزیعی تازه‌ای را ارائه می‌کند که در نهایت به کاهش هزینه‌ها و موانع می‌انجامد، ولی مدت زمانی است که دستیابی به تجارت بی‌نقص محتویات دیجیتالی به رؤیای دیرینه ناشران و توزیع‌کنندگان تبدیل شده است. توزیع اطلاعات در ساختارهای دیجیتالی، به‌ویژه در اینترنت مفاهیم قانونی زیادی را طلب می‌کند (سیامک، ۱۳۸۸، ص ۲۵۳).

6. Jacek Sojka

محیط دیجیتال، محیطی است که اطلاعات از انواع مختلف را در بر می‌گیرد. این اطلاعات می‌تواند به صورت متن، تصویر، نقشه، نمودار و... باشد. اطلاعات در زمینه‌های مختلف به صورت آرشیو ذخیره می‌شود و باید دریافت که از این اطلاعات چگونه و در چه زمینه‌ای می‌توان استفاده کرد و ممکن است از آنها چه سوءاستفاده‌ای شود. طبعاً در این محیط باید از اطلاعات در زمینه‌های درست بهره برد و از سوءاستفاده، کارهای نادرست و ارتباطات نابه‌جا پرهیز کرد. متضمن این امر، به‌کارگیری اصولی همچون اصول اخلاقی متداول میان انسان‌هاست، تا از این طریق بتوان محیط را کنترل کرد.

علم اخلاق اطلاعات

به گفته مجتبی مصباح، علم اخلاق از صفات فاضله و رذیله (خوب و بد) بحث می‌کند، که از طریق کارهای اختیاری و ارادی در انسان قابل کسب هستند. به نظر عالمان اخلاق مسلمان، هدف علم اخلاق آراستن نفس به خُلق‌های پسندیده است و فعل پسندیده و کار نیک در واقع وسیله‌ای برای تحقق صفات راسخ نیکو در جان آدمی است. این دیدگاه که گوهر وجودی آدمی، نفس و روح او و کمال انسان را کمالات روحی او می‌پندارد، ریشه در انسان‌شناسی دارد (انجمن کتابداری قم، ۱۳۸۶، ص ۱۵).

برخی از بزرگان، معنای علم اخلاق را شناخت فضایل و رذایل اخلاقی دانسته‌اند. محقق طوسی در تعریف علم اخلاق می‌گوید:

آن علمی است به آن که نفس چگونه خلقی اکتساب تواند کرد که جملگی احوال و افعال که به اراده او از او صادر می‌شود، جمیل و محمود بود (انجمن کتابداری قم، ۱۳۸۶، ص ۱۵).

به عقیده ژکس^۷، علم اخلاق عبارت است از تحقیق در رفتار آدمی بدان گونه که باید باشد. وی در ادامه می‌افزاید که علم اخلاق را نباید با علم مطالعه اخلاقیات و آداب اشتباه کرد، زیرا علم اخلاقیات به مطالعه رفتار آدمی چنان که هست می‌پردازد و قوانین حاکم بر آنها را به دست می‌آورد؛ در صورتی که علم اخلاق، برعکس، بدین مهم توجه دارد که عمل آدمی برای کامل بودن و خیر را تحقق بخشیدن، چگونه باید باشد (انجمن کتابداری قم، ۱۳۸۶، ص ۱۶).

محمد مهدی نراقی در جامع‌السادات در تعریف علم اخلاق می‌گوید:

علم اخلاق، دانش صفات مهلکه و منجیه و چگونگی موصوف شدن و متخلق گردیدن به صفات نجات‌بخش و رهاسدن از صفات هلاک‌کننده می‌باشد (انجمن کتابداری قم، ۱۳۸۶، ص ۱۶).

تحت تأثیر علم اخلاق اطلاعات، در سال‌های اخیر شاخه‌ای جدید در کتابخانه و دانش

اطلاعات ایجاد شده است. این شاخه از طریق بسط و گسترش بخش‌هایی از رشته‌های مختلف سامان‌دهی شده است. در ایالات متحده، شاخه‌ای از علم اخلاق اطلاعات در ۲۰ سال اخیر توسعه یافته که در آن، میان علم کتابداری و علم اخلاق رایانه تلفیقی انجام شده است. یکی از شخصیت‌های کلیدی این حوزه روبرت هاتمن^۸ است که چندین اثر و مقاله در این باره نگاشته و یکی از آنها با عنوان *چالش‌های اخلاقی کتابداری* بسیار مشهور و تأثیرگذار بوده است. در این اثر بعضی از مسائل کتابداری عنوان شده است، از جمله: سانسور، حریم خصوصی، دسترسی به اطلاعات، تعادل در مجموعه‌سازی توسعه یافته، کپی‌رایت، استفاده از نمایشگاه، قوانین علم اخلاق و پشتیبانی از موضوع و... (فرولیش^۹، ۲۰۰۴، ص ۱۳).

جامعه امروز به‌طور روزافزون از جنبه‌های آموزشی، ارتباطات، اطلاعات، اقتصاد بازار به تکنولوژی‌های ارتباطی و شبکه‌های اطلاعاتی وابسته شده است. با گسترش و نفوذ این تکنولوژی‌ها در چارچوب‌های بیرون از نهادهای علمی و پژوهشی و مبدل شدن آن به محیط‌هایی از نوع خانگی و یا اقتصادی و... برداشت‌های تازه‌ای از رابطه اخلاقیات با آن مطرح شده است (بابایی‌راد، ۱۳۸۴).

بر این اساس نگرانی‌ها و پرسش‌های فراوانی مطرح می‌شود. یکی از پرسش‌های بنیادین این است که باتوجه به فضای باز اطلاعاتی جدید- که اطلاعات افراد را از هر قید و بند ناخواسته‌ای آزاد می‌کند و گزینه‌های انتخاب پیش‌روی افراد را افزایش می‌دهد- نظام‌های اخلاقی، در چالش و کشمکش با تکنولوژی‌های اطلاعاتی و ارتباطی چگونه باید عمل کنند؟ آیا باید گناه را به تحولات ساختاری و آنان که تحولات ساختاری را آشکار و شفاف می‌کنند، نسبت دهند؛ یا آنکه به دنبال راه‌حل‌های منطقی و صحیح باشند تا بتوانند اخلاق یا به تعبیر این نوشتار اخلاق اطلاعات را به اخلاق عملی تبدیل سازند؟

امروزه اخلاق با بسیاری از حوزه‌های فعالیت انسانی ارتباط پیدا می‌کند. یکی از این حوزه‌ها، اطلاعات و یا سیستم‌های اطلاعاتی است؛ چرا که در دنیای امروز دسترسی به اطلاعات از حقوق مسلم بشر محسوب می‌شود و فقط ابزارها و سیستم‌های اطلاعاتی و ارتباطی هستند که می‌توانند این حق را برآورده کنند. جریان اطلاعات در یک کشور در حال توسعه، صرفاً به جریان آن از بالای هرم حکومت به پایین محدود نمی‌شود، بلکه هرگونه اطلاعاتی را که مردم برای ایفای نقش‌های خود نیاز دارند دربرمی‌گیرد.

اخلاق و فناوری اطلاعات

پروفسور حمید مولانا، پیرامون تأثیر انقلاب صنعتی در توازن قدرت و زندگی روزمره بشر، دو پدیده را مهم و تأثیرگذار معرفی کرده است: اول، انرژی (نفت و گاز طبیعی و انرژی اتمی

8. Robert Hauptman

9. Froehlich

یا هسته‌ای) و دیگری، توسعه و ترویج فناوری اطلاعاتی و ارتباطی (گوزلزاده، [بی تا]). فناوری اطلاعاتی و ارتباطی، بزرگ‌ترین تغییرات اخلاقی را در ۲۰۰ سال اخیر، یعنی از عصر روشنگری اروپا تا امروز به وجود آورده است. انقلاب فناوری اطلاعات، در اصل تغییر دگرگونی اساسی اجتماعی و اخلاقی است. شکاف و دگرگونی‌های اطلاعاتی و ارتباطی که در نتیجه فناوری‌های جدید به وجود آمده است، بدون تردید به نارضایتی اجتماعی خواهد انجامید که در جوامع امروزی نمونه‌های آن کم و بیش مشاهده می‌شود. فناوری اطلاعات، ارزش و ضرورت‌های ویژه خود را دارد و پرسش‌هایی که در این زمینه مطرح می‌شود بسیار است. برای مثال، با ترویج و توسعه فناوری‌های اطلاعاتی، چگونه حقوق و حریم خصوصی افراد محافظت خواهد شد؟

مارتین هایدگر فیلسوف آلمانی، در رساله‌ای با موضوع «فناوری در عصر تجدیدگرایی»، عبارتی را با این مضمون بیان می‌کند که: «ماهیت فناوری، هرگز تکنولوژیک نیست». آنچه هایدگر و دیگران درباره فناوری نوشته‌اند و امروز بیشتر مورد توجه قرار گرفته، این مطلب است که رابطه بسیار نزدیکی بین فناوری و جامعه وجود دارد و نقش اخلاق این است که پیش‌فرض‌ها، جهان‌بینی‌ها، ارزش‌ها و تمایلات و علاقه‌های خود را درباره این دو موضوع بیان کند (گوزلزاده، [بی تا]).

از نظر نگارنده، رابطه بسیار نزدیکی بین فناوری، جامعه و اخلاق وجود دارد و این سه عرصه را نمی‌توان از یکدیگر تفکیک کرد؛ چرا که فناوری اطلاعات کمابیش در متن تمام جوامع جاری است و برای اینکه به نارضایتی اجتماعی منتهی و آثار سوء آن گریبانگیر جوامع نشود، باید در قالبی منطقی که همان اخلاق اطلاعات است ارائه شود. اخلاق فناوری اطلاعات، موضوعی میان‌رشته‌ای است که بحث درباره آن نیازمند تخصص در دو حوزه اخلاق و فناوری اطلاعات است. هدف از فعالیت این رشته، پاسخ‌گویی به سؤالاتی درباره بنیان‌های ارزشی اعمال و مسئولیت‌های افراد در حوزه فناوری اطلاعات است. از آنجا که فناوری اطلاعات منشأ تحولات سیاسی-اجتماعی بسیاری است، مسائل اخلاقی نوین و منحصر به فردی در این حوزه پدید آمده که نیازمند بررسی موشکافانه است. فناوری اطلاعات نه تنها بر فعل و انفعالات روزمره بشر تأثیر گذاشته، بلکه روش و شیوه ما را نیز متحول کرده است.

برخی از مفاهیمی که در حوزه فلسفه اخلاق و فلسفه سیاسی کاربردی ویژه داشته، با توسعه فناوری اطلاعات دچار چالش‌هایی شده که مفهوم مالکیت، مفهوم حریم خصوصی، مفهوم توزیع قدرت، مفهوم آزادی‌های اساسی و مفهوم مسئولیت اخلاقی برخی از این چالش‌ها هستند (شهریاری، ۱۳۸۴-۱۳۸۵، ص ۱۵۹).

با توجه به توضیحات بالا می‌توان گفت که نضج اخلاق اطلاعات در توسعه فناوری

اطلاعات ریشه دارد. توسعه فناوری اطلاعات، زمینه‌های زیادی را دستخوش تغییر و تحول کرده است. با توجه به این تحولات، بحث اخلاق اطلاعات نیز از اهمیت زیادی برخوردار می‌شود که بیشتر به آن خواهیم پرداخت. اخلاق اطلاعات در محیط دیجیتال درباره مفهوم مالکیت، مفهوم حریم خصوصی، آزادی اطلاعات و... مطرح می‌شود.

اخلاق اطلاعات، شاخه‌ای از اخلاق کاربردی

تشخیص رفتار صحیح از ناصحیح در بسیاری از حوزه‌های عملی، به‌ویژه با پیشرفت‌های تکنولوژیکی پدید آمده است. تصمیم‌گیری‌های اخلاقی راه دشواری پیش روی محققان علم اخلاق و متخصصان این تکنولوژی‌ها قرار می‌دهد و چنین تصمیم‌هایی از پیچیدگی‌ها و ظرافت‌هایی برخوردار است که خود موجب پیدایش مسائل و معضلات اخلاقی می‌شود. اخلاق کاربردی زیرشاخه‌های بسیاری را در حوزه اخلاق تحت پوشش قرار می‌دهد؛ اخلاق حرفه‌ای، اخلاق پزشکی، اخلاق مدیریت و اخلاق محیط زیست مواردی از این دست هستند. کپی‌برداری نرم‌افزاری، حفظ حریم خصوصی افراد در بانک‌های اطلاعاتی، فعالیت‌های غیراخلاقی در محیط اینترنت، حفظ محیط زیست، سقط جنین، شبیه‌سازی انسان، معضلات اخلاقی مدیریت، حقوق حیوانات، نژادپرستی، تبعیض جنسی و... نیز برخی از مصادیق اخلاق کاربردی هستند.

اخلاق کاربردی، موضوعات اخلاقی را از دیدگاه یک یا چند نظریه اخلاقی تحلیل می‌کند. مسائل و موضوعات اخلاق کاربردی مطرح در اخلاق اطلاعات، از سه دیدگاه متمایز مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۱. دیدگاه اخلاق حرفه‌ای: اخلاق اطلاعات، عرصه‌ای است که به شناسایی و تحلیل موضوعات مختلفی از جمله مسئولیت‌های اخلاقی در حرفه‌های تخصصی مرتبط با رایانه می‌پردازد. در این زمینه نقش متخصصان رایانه در طراحی و توسعه هر آنچه شامل سیستم‌های سخت‌افزاری و نرم‌افزاری رایانه‌ای است، مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد (ثقه‌الاسلامی، ۱۳۸۸: ۳۷).

۲. دیدگاه فلسفی: اخلاق اطلاعات، زمینه‌ای برای تحلیل‌ها و پژوهش‌های فلسفی است. جیمز مور^۱ محقق اخلاق اطلاعات، اخلاق کامپیوتر را چنین تعریف می‌کند: از نظر من، اخلاق کامپیوتر یک حوزه مطالعاتی پیچیده و پویاست که ارتباط میان واقعیت‌ها، مفهوم‌سازی‌ها، تدابیر و ارزش‌ها را در خصوص تغییرات دائمی در تکنولوژی کامپیوتری بررسی می‌کند (ثقه‌الاسلامی، ۱۳۸۸، ص ۳۷).

۳. دیدگاه اخلاق توصیفی: هر دو دیدگاه اخلاق حرفه‌ای و فلسفی، معیارهای

10. James Moor

هنجاری موضوعات و مسائل اخلاق کاربردی را روشن می‌کنند. قیاس و سنجش معیارها یا مطالعات هنجاری از طریق مطالعات توصیفی انجام پذیر است.

فرض کنید در جامعه‌ای ظهور تکنولوژی جدید، ۸۰۰۰ نیروی کار را بی‌کار کند. اگر موضوع مطرح شده را صرفاً از نظر تعداد شغل‌های ایجاد شده و تعداد شغل‌های از دست رفته در جامعه تحلیل کنیم، نتیجه در نوع خود ذاتاً توصیفی است (ثقة الاسلامی، ۱۳۸۸، ص ۳۷). از نظر نگارنده، اخلاق اطلاعات علاوه بر اینکه با حرفه‌های تخصصی مرتبط با رایانه در ارتباط است، با حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی، که وظیفه اطلاع‌رسانی در جامعه اطلاعاتی را برعهده دارد نیز قرابت زیادی دارد.

اطلاعات و بهره‌گیری از آن، نه فقط به دلیل موازین اخلاقی‌ای که در آن مستتر است؛ بلکه به دلیل سهم بسیار ارزشمندی که در موازین اخلاقی سایر جنبه‌های زندگی ایفا می‌کند، بحث بسیار مهمی است. گستره‌ای از حقوق، مسئولیت‌ها و موضوع‌های اقتصادی و اجتماعی در این بحث دخیل است که در زیر به آن اشاره شده است (ثقة الاسلامی، ۱۳۸۸، ص ۳۷):

- حق جست‌وجوی اطلاعات؛
- آزادی مطالعه و انجام پژوهش؛
- حق دانستن، آزادی اطلاعات و آزادی رسانه‌ها؛
- حق دریافت اطلاعات و حدود سانسور؛
- حق مبادله اطلاعات؛
- وظایف و مسئولیت‌ها، اخلاق حرفه‌ای.

اخلاق اطلاعات یقیناً هم‌معنی با اخلاق چاپ و نشر نیست. اخلاق در رسانه، در قالب سازمان‌های خاص و در سطح بسیار بالاتری از مسئولیت‌های فردی قرار می‌گیرد. مبانی تئوری لیبرال که در کل مبتنی بر سه عنصر فردگرایی، حقوق طبیعی (آزادی بیان و آزادی مطبوعات) و قرارداد اجتماعی است، در این زمینه بر بازار آزاد اطلاعات و اندیشه تأکید دارد، بازاری که ملاک اصلی آن تضمین «چندگانگی» برای ظهور حقیقت است. در این دیدگاه همواره نوعی نگرانی برای چگونگی تضمین آزادی بیان در رسانه‌ها احساس می‌شود که ممکن است به ملاک چندگانگی عقاید لطمه وارد کند. حیطة عملکرد این اخلاق براساس هنجارهای شکل گرفته و ساختار یافته سازمان‌های حرفه‌ای خاصی نظارت می‌شود (محسنی، ۱۳۸۰، ص ۱۴۰).

اصول اخلاقی در اطلاع‌رسانی

اصول اخلاقی، قوانینی هستند برای تحقق کمال و خیر انسان. هر مرحله از این اصول به مجموعه‌ای از احکام ارزشی و تکالیف رفتاری و دستورالعمل‌های مشخصی بستگی دارد. در رشته و حرفه

کنتابداری و اطلاع‌رسانی، تلاش‌هایی برای مشخص کردن اصول اخلاقی به عمل آمده است. تدوین اصول اخلاقی و رعایت آنها در امور پژوهش، تدریس و اطلاع‌رسانی نخستین گام‌های برداشته شده در این زمینه‌اند. برخی از صاحب‌نظران این رشته، مسائل اخلاقی مربوط به تولید، اشاعه و کاربرد اطلاعات را مهم برشمرده‌اند. عده‌ای دیگر، مسائل اخلاقی و رعایت اصول آن را به دو بخش عمده مسائل اخلاقی کلان و مسائل اخلاقی خرد تقسیم کرده‌اند و اجرای قوانین اخلاقی را بیشتر جزو وظایف تولیدکنندگان پایگاه‌ها، بانک‌های داده‌ها و میزبانان اطلاعاتی و ارتباطات دوربرد می‌دانند.

اصول اخلاقی‌ای که در بحث اطلاعات قابل طرح است، می‌تواند در قالب اخلاق حرفه‌ای قرار گیرد. هر حرفه‌ای رفتار و تعهدات مربوط به خود را دارد که برگرفته از اساسنامه آن حرفه است. اخلاق حرفه‌ای نیز برحسب دانش و آگاهی و وسیع و یک نمونه ایده‌آل از خدمت به جامعه تعریف شده است و می‌کوشد به مسائل اخلاقی حرفه‌های گوناگون پاسخ دهد. این معیارهای اخلاقی همچون نقشه‌های راهنمایی هستند که به صاحبان حرفه کمک می‌کنند تا ایده‌های خود را به روشنی و وضوح کامل ارائه کنند (چادویک، ۱۳۸۱، ص ۸). از سوی دیگر هر سازمان و مؤسسه حرفه‌ای، برای ادامه حیات خود نیازمند ارائه رفتارها و الگوهای اخلاقی است تا بتواند پشتیبانی جامعه را در تداوم خود کسب کند و در این راه باید اخلاقی را نشان دهد که جامعه می‌پسندد.

محققان کنتابداری آمریکا در سال ۱۹۸۰ مجموعه‌ای را تحت عنوان «اخلاق حرفه‌ای در کنتابداری و اطلاع‌رسانی» تدوین کردند، که بخشی از آن به اصول اخلاقی در اطلاع‌رسانی اختصاص داشت (آزاد، ۱۳۷۳: ۲۳-۲۴).

مسائل اخلاقی بحث اطلاع‌رسانی در دنیای امروز بسیار پیچیده‌تر شده است. تابر (۱۹۹۶) مفاهیم اخلاق فناوری اطلاعات را با توجه به آن روزگار مورد بحث قرار داد (همان، ص ۶۰). این مسائل اخلاقی پس از تابر به تدریج تکمیل و مقررات جامعی در این زمینه برای سامان دادن روابط داخلی هر حرفه وضع شد که برخی از آنها عبارت است از:

۱. صلاحیت کنابدار یا اطلاع‌رسان، ۲. احترام به مسائل محرمانه کاربران، ۳. استقبال حرفه‌ای و آزادی هوشمندانه، ۴. بی‌طرفی، ۵. رعایت اصول اخلاقی در مسائل مالی، ۶. درستکاری اعضا (اشرفی، ۱۳۸۷).

برخی از صاحب‌نظران مسائل اخلاقی اطلاع‌رسانی را در قالب‌های تولید، اشاعه، و کاربرد اطلاعات مورد توجه قرار می‌دهند (کاپرو^{۱۱}، ۱۹۸۵، ص ۱۱۴-۱۱۷). امروزه برای دست یافتن به صداقت در اشاعه اطلاعات باید از بهترین و مجهزترین ابزارهای اطلاع‌رسانی بهره گرفت. این امر پیچیدگی‌های اخلاقی زیادی را به وجود می‌آورد، به‌ویژه آنکه چنین ابزارهایی در

11. Capurro

۱. اختیار گروهی خاص باشد. در این باره سه اصل قابل طرح است (لد^{۱۲}، ۱۹۸۵، ص ۸-۱۳):
۱. آزادی همه در استفاده از اطلاعات به ویژه اطلاعات تخصصی، مشروط به رعایت محدودیت‌های سیاسی و اختصاصی و...؛
۲. حفاظت از اطلاعات شخصی مربوط به تولیدکنندگان و استفاده‌کنندگان؛
۳. عدم تبعیض در تهیه اطلاعات و عدم جهت‌گیری عمدی از سوی تولیدکنندگان برای گمراهی استفاده‌کنندگان.

جامعه اطلاعاتی

ویلیام مارتین^{۱۳} از نخستین کسانی است که موضوع جامعه اطلاعاتی را مطرح کرده است. وی معتقد است اگرچه واژه جامعه اطلاعاتی از چند سال پیش متداول بوده، ولی هنوز درباره مفهوم و محتوای آن، تفاهم عملی حاصل نشده و حتی گاهی مشروعیت کاربرد این واژه نیز مورد تردید قرار گرفته است. او در تعریف نهایی، جامعه اطلاعاتی را جامعه‌ای توصیف می‌کند که در آن کیفیت زندگی، همانند چشم‌اندازهایی که برای تحول اجتماعی و توسعه اقتصادی در نظر گرفته می‌شود، به میزان رو به تزایدی به اطلاعات و بهره‌برداری از آن وابسته شود. به اعتقاد او در چنین جامعه‌ای، استانداردهای زندگی، الگوهای کار و فراغت، نظام آموزشی و بازار کار، کاملاً تحت تأثیر پیشرفت‌هایی قرار گرفته که در قلمرو اطلاعات و دانش‌ها روی داده است (گوزلزاده، ۱۳۸۹).

بنابر مباحث بالا می‌توان گفت جامعه اطلاعاتی، جامعه‌ای است که با توجه به توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات در محیط دیجیتال - به ویژه اینترنت - اطلاعات تخصصی و عمومی و... را بازیابی و در برخی موارد تولید می‌کند و از اطلاعات در زمینه‌های مختلف بهره‌های لازم را می‌برد. تنوع این جامعه اطلاعاتی، سنین مختلف و قشرهای متفاوت جوامع توسعه یافته و غیر توسعه یافته را در بر می‌گیرد.

قواعد و اصول اخلاق اطلاعات

حق مالکیت

اگر شخص یا سازمانی، اطلاعات تازه‌ای را در جامعه‌ای پدید آورد - اگرچه همه افراد آن را نپذیرفته باشند - می‌تواند نسبت به آن ادعای مالکیت کند. محفوظ نگه داشتن اطلاعات و آن را در اختیار دیگران قرار ندادن سودی ندارد، زیرا تا در اختیار فرد یا سازمانی قرار نگیرد بهره‌برداری از آن بی‌معنی است و به تدریج از اعتبار می‌افتد. در این صورت فرد باید با قید شرایط، اطلاعات خود را در اختیار افراد یا سازمان‌های دیگر قرار دهد تا از آن در زمینه‌های لازم بهره‌برداری شود (هیل، ۱۳۸۱، ص ۱۸۷).

12. Ladd

13. William Martin

اطلاعات - چه به صورت چاپی، چه الکترونیکی - اگر در اختیار سازمان‌ها یا افراد قرار گیرد باید با قوانین حق تکثیر از آن محافظت شود، که این خود یکی از موازین اخلاقی است. اطلاعات مشمول قانون حق تکثیر را می‌توان مورد استفاده قرار داد، اما نمی‌توان از آن نسخه‌برداری یا آن را اجرا، نقل قول و ترجمه کرد. از نظر توماس جفرسون^{۱۴}، قانون حق تکثیر با هدف برقراری توازن بین منافع خالق اثر و منافع عموم مردم به وجود آمده است (هیل، ۱۳۸۱، ص ۱۹۰-۱۹۱).

حق مؤلف در محیط دیجیتال

به عقیده یونسکو، تنها زمانی پیشرفت تکنولوژیک توسعه انسانی را یاری خواهد کرد که در آن همه جوانب اخلاقی در نظر گرفته شود. در این زمینه یونسکو در اکتبر سال ۱۹۹۵ (مهر ۱۳۷۴)، یک هم‌اندیشی (سمپوزیوم) جهانی را در زمینه کپی‌رایت، صنایع فرهنگی و چالش‌های تکنولوژیک تدارک دید. این هم‌اندیشی بر سه محور گسترده «تکنولوژی در تقاطع‌ها»، «جنبه‌های حقوقی مربوط به کپی‌رایت در عصر حاضر» و «عواقب اقتصادی و اجتماعی بزرگراه‌های اطلاعاتی» تمرکز داشت (مسعودی، ۱۳۸۳، ص ۲۰).

مالکیت معنوی، این سؤال را در ذهن ایجاد می‌کند که مالک سرمایه‌های معنوی یا افکار و عقاید منتشر شده چه کسی است؟ در جوامع اطلاعاتی حاضر، افکار و عقاید نهایتاً اطلاعات، ثروت محسوب می‌شود و به آن به دیده کالایی باارزش می‌نگرند. نشر الکترونیک به‌عنوان قالبی نو برای انتشار و انتقال اطلاعات، چالش‌های تازه‌ای را پیش رو قرار داده و به‌رغم حضور در گستره‌ای وسیع از سطح جهان، در برخی حوزه‌ها نیز با موانع و مشکلاتی از جمله حق مؤلف دست به‌گریبان بوده است.

عصر دیجیتال برای حقوق مؤلفان چالش‌های جدیدی ایجاد کرده است. افراد از طریق اینترنت می‌توانند به انواع منابع اطلاعاتی دسترسی یابند. فناوری‌های جدید، سؤالات زیادی را درباره کاربرد و اجرای قانون حق مؤلف پیش کشیده است؛ از جمله اینکه:

آیا نمایش مدرکی در یک مرورگر، نسخه‌برداری از اثر است؟

آیا قانون حق مؤلف فقط برای رسانه‌های محسوس و ملموس پیش‌بینی شده است؟ و

استفاده منصفانه از منابع دیجیتال چه مواردی را دربرمی‌گیرد؟ (مطلبی، ۱۳۸۶، ص ۱۳۷-۱۶۴).

نکته اینجاست که کاربران تا چه حد مجاز به تکثیر منابع الکترونیکی موجود هستند،

یا اینکه چگونه بر این مسائل نظارت خواهد شد؟ برای جلوگیری از تضییع حقوق مادی و

معنوی پدیدآورنده باید تدبیری اندیشید تا بدون ایجاد اختلال در این مجرای جدید، حقوق

پدیدآورنده نیز حفظ شود.

14. Thomas Jefferson برای حمایت از حقوق مؤلفان راهکارهایی نیز پیش‌بینی شده است، از جمله اینکه

دولت‌ها از حقوق پدیدآورندگان حمایت کنند و یا هزینه استفاده از آثار الکترونیکی را در قالب مالیات از مردم دریافت کنند. راه‌حل دیگر این است که براساس میزان استفاده، با وضع تعرفه از استفاده‌کنندگان هزینه دریافت شود.

امنیت اطلاعات

با توجه به نقش اطلاعات به‌عنوان کالایی با ارزش، لزوم حفاظت از آن در تجارت امروز ضروری به نظر می‌رسد. برای دستیابی به این هدف نیاز به طراحی سیستمی برای مدیریت امنیت اطلاعات احساس می‌شود تا از این طریق بتوان از سرمایه‌های اطلاعاتی خود محافظت کرد (سیامک، ۱۳۸۸، ص ۲۵۴)

با توجه به اینکه اطلاعات در جهان امروز بسیار باارزش است، برای نگهداری و حفاظت از آن، نباید آن را به‌راحتی و بدون ایجاد ضوابط لازم در دسترس عموم یا جامعه اطلاعاتی قرار داد. در این صورت نیازمند ایجاد سیستمی کامل و قدرتمند برای مدیریت آن هستیم تا به سهولت بتوان اطلاعات را حفاظت کرد.

در عصر اطلاعات با وجود ویروس‌ها، هکرها و جاسوسی‌های بین‌المللی، واضح است که امنیت اطلاعات در محیط دیجیتال مسئله‌ای قابل بحث در حوزه اخلاق اطلاعات نیست، بلکه بیشتر امنیت منطقی^{۱۵} آن مورد نظر است. اسپافورد، هیفی و فربراج^{۱۶} (۱۹۸۹) جوانب این بحث را به پنج مورد تقسیم کرده‌اند:

۱. حریم خصوصی و محرمانگی^{۱۷}؛ ۲. تمامیت، یعنی اطمینان از اینکه داده‌ها و برنامه‌ها بدون منبع موثق اصلاح نمی‌شوند؛ ۳. خدمات بی‌زبان؛ ۴. سازگاری، یعنی تضمین اینکه داده‌ها و رفتاری که امروز مشاهده می‌شود فردا نیز به همان صورت باشد؛ ۵. کنترل دستیابی به منابع (ثقة الاسلامی، ۱۳۸۸، ص ۷۰).

با توجه به رشد فناوری اطلاعات و شبکه‌های اطلاعاتی، فنون و روش‌های خاصی نیز برای حفاظت از منابع موجود در این شبکه‌ها ایجاد شده است. برای حفاظت از اطلاعات در شبکه‌های دیجیتالی، روش‌های مختلفی چون «به‌هم‌ریزی»^{۱۸}، «برچسب‌گذاری»^{۱۹} و «رم‌نویسی»^{۲۰} در حال گسترش است (مطلبی، ۱۳۸۶، ص ۱۳۷-۱۶۴).

آزادی اطلاعات

آزادی عقیده یا آزادی بیان، ابراز آزدانه و بدون سانسور عقیده است. آزادی بیان از شاخص‌های حقوق بشر محسوب می‌شود که تحت نظر قوانین بین‌المللی ضمانت شده است. این حق به‌طور مشخص در بند نوزدهم قانون جهانی حقوق بشر به این شرح آمده است: «آزادی بیان:

15. Logical security
16. Spafford, Heaphy & Ferbrache
17. Privacy and confidentiality
18. Hashing
19. Tagging
20. Encryption

هرکسی حق دارد بدون ترس و واهمه باورهای خود را به هر روشی که می‌پسندد، بیان کند». البته اجرای این قانون کم و بیش در برخی از کشورهای جهان همچنان با کمبود و مشکل مواجه است. آزادی ابراز عقیده که با عنوان آزادی بیان نیز از آن یاد می‌شود، شامل آزادی در گفتار، نوشتار و دریافت هرگونه اطلاعات است (وارسته، ۱۳۸۸).

اگر حق آزادی بیان را به دنیای دیجیتال تعمیم دهیم، با حقوقی مثل: «حق جست‌وجوی اطلاعات و عقاید گوناگون»، «حق دریافت آزاد اطلاعات و ایده‌ها» و «حق پراکندن اطلاعات و ایده‌ها» مواجه خواهیم شد.

پس از پایان جنگ جهانی دوم، ایالات متحده آمریکا به‌عنوان تنها کشوری که در جریان جنگ کمترین آسیب را دیده بود، به‌منظور بسط قدرت و اعمال سیاست خود در جهان، در صدد برآمد تا از عنصر فرهنگ در دیپلماسی خود سود برد. به همین خاطر دیپلماسی فرهنگی مورد توجه خاص این دولت واقع شد و با کوشش دولت آمریکا برای توجه منشور ملل متحد به تأمین و حفظ و حراست حقوق اساسی فرد، ماده ۱۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر تدوین شد که به دلیل فقدان ضمانت اجرایی این اعلامیه، آمریکا به تدوین میثاق‌های بین‌المللی اقدام کرد. این در شرایطی بود که ابرقدرت دیگر جهان یعنی جمهوری سوسیالیستی شوروی خواهان حفظ حاکمیت ملی کشورها در برابر «آزادی اطلاعات» بود (مسعودی، ۱۳۸۳، ص ۱۶).

آزادی اطلاعات در محیط دیجیتال

در هر شرایطی در حوزه اخلاق آی. تی.^{۲۱}، یکی از فعالیت‌های مهم، ایجاد هماهنگی بین دو مقوله آزادسازی اطلاعات و امنیت اطلاعات است. نوشته‌ها و آثاری وجود دارند که اساس کارشان بر این است که آزادسازی اطلاعات نباید از ارزش مطلق بر خوردار شود به طوری که فردیت و حریم خصوصی انسان، و در نهایت کنترل انسان بر خود را از بین ببرد. دو حد برای اطلاعات می‌توان در نظر گرفت: یکی حد قانونی که در حقوق بدان توجه می‌شود و دیگری مباحث اخلاقی که اصولاً خارج از چهارچوب حقوقی است (جوادی، ۱۳۸۳، ص ۶۱). با توجه به اینکه آزادی اطلاعات در محدوده‌ای مشخص از محیط دیجیتال تعریف می‌شود، نباید پارافراتر گذاشت و به حریم خصوصی افراد وارد شد؛ در این صورت است که آزادی اطلاعات سبب تنش‌زدایی می‌شود.

در نهایت با توجه به موازین اخلاقی و آزادی اطلاعات در محیط دیجیتال، نباید حقوق و حریم خصوصی افراد نادیده گرفته و حرمت شکنی شود؛ چرا که ممکن است افراد معدودی از جامعه اطلاعاتی از آزادی اطلاعات در محیط دیجیتال سوءاستفاده کنند و وارد حریم خصوصی جامعه‌ای خاص شوند. بنابراین باید با توجه به موازین اخلاقی، قانون و ضوابطی را

21. Information technology

برای این گونه بزرگراه‌ها لحاظ کرد تا نتوان خارج از چارچوب اخلاقی عمل کرد.

حریم خصوصی و فناوری اطلاعات

در اعلامیه جهانی حقوق بشر، میثاق بین‌المللی برای حقوق سیاسی و مدنی وجود دارد و در بسیاری دیگر از معاهدات بین‌المللی و منطقه‌ای حقوق بشر نیز بر حمایت از حریم خصوصی تأکید شده است. تقریباً تمامی کشورهای جهان در قانون اساسی خود به این حق توجه کرده‌اند. در بسیاری از کشورها نیز که در قانون اساسی آنها حریم خصوصی به صراحت مورد توجه قرار نگرفته است، دادگاه‌ها برای محافظت از این حق، به قوانین عادی دیگر استناد می‌کنند. در شماری از کشورها که حق حریم خصوصی را به رسمیت می‌شناسند توافق‌های بین‌المللی، همچون میثاق بین‌المللی حقوق سیاسی و مدنی یا کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، صورتی قانونی به خود گرفته است (نمکدوست، ۱۳۸۵، ص ۱۹۷-۲۳۲).

یکی از مشکلات در زمینه فناوری اطلاعات این است که اشخاص برای اینکه حریم خصوصی خود را محفوظ بدارند، از خوف اطلاع دیگران، به اجبار از بسیاری از کارهایی که در گذشته انجام می‌دادند، دست برمی‌دارند. به نظر ناظران حقوق بشر این امر موجب محدودیت در آزادی‌های مدنی و خودمختاری و استقلال رأی افراد می‌شود که خود امری ناپسند است. این محدودیت با توجه به موارد مختلف، امری شایسته و یا ناشایست تلقی می‌شود و احکام این موارد در فرهنگ ما گاهی متفاوت با فرهنگ غرب است (شهریاری، ۱۳۸۵، ص ۱۶۰).

حریم خصوصی افراد با توجه به جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنند، متفاوت است. برای مثال، حفظ حریم خصوصی در کشورهای امریکایی یا اروپایی خیلی حائز اهمیت نیست و اگر هم در گذشته یا حال عملی انجام شده باشد- صرفنظر از اینکه خوب باشد یا بد- آن را انکار نمی‌کنند و سعی می‌کنند که آن عمل ناپسند دوباره اتفاق نیفتد و عمل خوب را سرمشق و الگوی دیگران قرار دهند. اما در بعضی از جوامع، از جمله جامعه ایران با توجه به اصول و سنت‌ها، حفظ حریم خصوصی افراد بسیار مهم است؛ لذا در برخی موارد از این حریم سودجویی می‌شود و در مواردی نیز اطلاعات شخصی افراد تغییر پیدا می‌کند و یا انکار می‌شود. همچنین در جامعه ما این اجازه به جامعه اطلاعاتی داده نمی‌شود که به راحتی بتوان به اطلاعات افراد سرشناس و سایر افراد دسترسی پیدا کرد و یا اینکه از آزادی اطلاعات در این گونه محیط‌ها برخوردار شد.

حدود سانسور؛ حق دریافت اطلاعات

کنترل گردش اطلاعات و ایده‌ها در هر جامعه‌ای در سراسر تاریخ نشانه‌ای از دیکتاتوری بوده است. در قرن بیستم، سانسور از راه آزمون کتاب‌ها، نمایشنامه‌ها، فیلم‌ها، برنامه‌های

تلویزیونی و رادیویی، گزارش‌های خبری و سایر شیوه‌های ارتباطی به‌ویژه بزرگراه‌هایی مثل اینترنت به منظور تغییر یا سرکوب ایده‌های مخالف یا تهاجمی اعمال می‌شد. دلایل اعمال سانسور متفاوت بود. مأموران سانسور، موارد متفاوتی را هدف قرار می‌دهند؛ مواردی که آنها را ناشایسته، مبتذل، کفرآمیز، فتنه‌انگیز یا خیانت‌بار قلمداد می‌کنند. بدین ترتیب ایده‌ها همواره به بهانه حفظ سه نهاد اساسی سرکوب شده است: خانواده، کلیسا و دولت (جمال‌الدین، ۱۳۸۸).
بعدها دیگر سانسور استفاده از ابزار دولتی و سایر ابزار قانونی یا رسمی برای محدود کردن آزادی بیان است. سانسور از این دیدگاه، سرکوب ایده‌ها و معلوماتی است که افراد مشخص، گروه‌ها یا مقامات حکومتی آن را مضر تشخیص می‌دهند. این امر خیلی گسترده‌تر و پیچیده‌تر از جمع‌آوری فلان کتاب یا مجله و یا جلوگیری از نمایش فلان فیلم است.

با توجه به تغییر و تحولات عرصه رسانه‌ها و محیط دیجیتال و پدید آمدن تکنولوژی‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی، رسانه‌های مکتوب باید برای رشد و پویایی خود به‌طور دقیق به بازخوانی مقوله سانسور و امنیت ملی بپردازند که در نهایت مصادیق سانسور برای آنها روشن شود. به عبارت دیگر اگر امروز رسانه‌ها و محیط دیجیتال به‌ویژه مطبوعات ما دچار خودسانسوری شده‌اند به این دلیل است که آنها از بُعد سیاسی و اقتصادی و رسیدن به معیارهای حرفه‌ای با ضعف مواجه‌اند و وابستگی شدیدی به نهادهای دیگر دارند. لذا خود این مسئله سبب شده است مطبوعات در عملکرد خود بر مبنای معیارهای سه‌گانه سیاست‌ها، قوانین و هنجارها با مشکل مواجه شوند (رضاییان، ۱۳۸۴).

محدودیت بیان در شکل‌های مختلف در همه جوامع وجود داشته است. محدودیت‌ها و ممنوعیت‌های مذهبی، اخلاقی، سیاسی و... در طی تاریخ بشر از کانون‌های مختلف اجتماعی به‌صورت بیان مکتوب و غیر مکتوب اعمال شده است و افراد بسیاری بر سر محترم نشمردن این محدودیت‌ها جان خود را از دست داده‌اند.

در کشورهای به‌اصطلاح مردم‌سالار، افراد آزادند هر اطلاعاتی را دریافت کنند؛ به این معنی که دریافت منفعلانه اطلاعات با هر محتوایی جرم نیست، حتی اگر این اطلاعات امنیت ملی، حریم شخصی یا اصول اخلاقی دینی و غیردینی را به‌خطر بیندازد. اگرچه اطلاعات نوعی دارایی محسوب می‌شود، دریافت اطلاعات سرقتی مانند اموال سرقتی جرم نیست؛ هر چند اگر این امر به شکل فیزیکی و در قالب رونوشت یا دیسکت رایانه‌ای اتفاق بیفتد، جرم محسوب می‌شود. البته اگر کسی به عمد این‌گونه اطلاعات را جست‌وجو و از مأخذی ممنوع برداشت کند، مرتکب تخلف شده است. علاوه بر موارد مذکور، توانایی کودکان و نوجوانان عصر حاضر در دریافت انواع اطلاعات محیط دیجیتال، به‌ویژه اطلاعات مستهجن‌نگرانی‌هایی را به‌وجود آورده است که می‌تواند از جمله حدود سانسور باشد (اسپیچ^{۲۲}، ۱۹۹۷، ص ۴۰۸).

22. Speech

با توجه به این توضیحات، چنین نتیجه می‌گیریم که سانسور در برخی موارد درست و در برخی دیگر زیانبار است. سانسور اطلاعات جنسی در مورد نوجوانان، مانع رشد زودهنگام آنان می‌شود و از خطرات و اضطراب‌های پیش‌رو جلوگیری می‌کند، اما همین سانسور (سانسور اطلاعات تخصصی) برای متخصصان یک حوزه علمی باعث می‌شود که کلیه اطلاعات موجود در امر تحقیق به‌خوبی در دسترس محققان قرار نگیرد و این امر می‌تواند آثار سوء و غیر قابل جبرانی بر روند تحقیق وارد کند. سانسور اطلاعات باید با ظرافتی خاص و در محدوده‌ای اعمال شود که تنها از سودجویی افراد سودجو جلوگیری کند.

سانسور، عملکرد بسیار رایجی است که گاهی امکان دارد به برخی مقوله‌ها از جمله تصاویر، مطالب مخالف عفت، خشونت، مسائل مذهبی، نکات مورد اختلاف در عرصه بین‌المللی، مقام‌های عالی‌رتبه خارجی، حمایت جوانان و غیره محدود شود (ارتباطات و روزنامه‌نگاری، ۱۳۸۸).

در اغلب اوقات سانسور برای حمایت از نخبگان رهبری‌کننده یا شخصیت‌های صاحب قدرت به‌کار می‌رود. سانسور ممنوع‌کننده می‌تواند مبتنی بر قوانین خاص و بیشتر بر قدرت‌های خودسر و یا فقط مبتنی بر سوءاستفاده از قدرت باشد. امروزه نیز سانسور اطلاعات در محیط دیجیتال از طریق فیلتر یا هک انجام می‌گیرد. برای مثال، اگر شخصیت‌های صاحب قدرت و یا افراد صاحب منصب در این محیط‌ها مطلبی مشاهده کنند که به نفع‌شان نباشد، به‌راحتی مطلب را فیلتر و از دید همگان محو می‌کنند.

روزآمدی اطلاعات

با توجه به رشد روزافزون علم و کوتاه شدن دوره حیات علمی یک اندیشه، لازم است از روزآمدی اطلاعات ارائه شده اطمینان حاصل شود. توجه به تاریخ انتشار یک صفحه و تاریخ بازبینی آن - که اغلب در پایین یا بالای صفحه ظاهر می‌شود - گامی در جهت ارزیابی روزآمدی صفحه و اطلاعات آن است. الزاماً تاریخ انتشار صفحه و یا تاریخ روزآمدسازی سایت به‌تنهایی ملاک روزآمدی اطلاعات نیست؛ فعال نبودن پیوندها، نشانی از عدم پویایی و روزآمدسازی سایت است. به‌علاوه، منابع مورد استفاده در متن نیز باید مورد توجه قرار گیرد، در صورت کهنه‌بودن منابع مورد استناد باید در روزآمدی مطالب ارائه شده تردید کرد. توجه به این مسئله حائز اهمیت است که به‌صرف کهنه‌بودن منابع مورد استناد یک متن علمی نمی‌توان خط بطلانی بر محتوای اطلاعات بازیابی شده کشید؛ بلکه باید هم‌زمان به متن آن علم یا رشته، طول عمر مفید اطلاعات در آن موضوع و بار محتوایی مطالب نیز توجه داشت (شریف، ۱۳۸۴، ص ۴).

امروز روزآمدی اطلاعات از اهمیت زیادی برخوردار است. جوامع اطلاعاتی که با محیط دیجیتال سروکار دارند علاقمندند که اطلاعات مورد نیاز خود را به روز دریافت کنند و آنها را در کوتاه ترین فاصله از تولیدشان مورد استفاده قرار دهند. چه بسا این اطلاعات در کارهای پژوهشی و تخصصی مورد استناد قرار گیرد. بنابراین باید سعی شود تمامی اطلاعات حتی الامکان به روز و جدید باشد و از کسب اطلاعات قدیمی که در برخی از محیط های دیجیتال در دسترس عموم جامعه اطلاعاتی قرار گرفته است، دوری کرد. برای مثال، در بعضی از کشورهای غربی تمام اطلاعات شخصی افراد در طول یک روز از طریق محیط دیجیتال در دسترس عموم قرار می گیرد؛ مسلماً در دیدگاه جوامع دیگر، از جمله جامعه ما این کار پسندیده نیست. در برخی از کشورها نیز اطلاعات جدید مربوط به کشور و جامعه، بدون هیچ دخل و تصرفی در اختیار جامعه اطلاعاتی قرار می گیرد تا عموم از آن مطلع شوند.

اعتبار و صحت اطلاعات

گاهی اطلاعات ارائه شده در محیط مجازی وب نه تنها صحیح نیست، بلکه گمراه کننده است و در مواردی مثل اطلاعات پزشکی این گمراهی خطر آفرین است؛ بنابراین در ارزیابی اطلاعات باید بر این جنبه بسیار تأکید داشت.

تعیین میزان صحت اطلاعات بازبایی شده، مهم ترین بخش ارزیابی انتقادی اطلاعات است. اغلب کاربران بر اساس ظاهر سایت و نوع طراحی آن به ارزیابی می پردازند، در حالی که طراحی مناسب و زیبایی سایت، دلیلی بر صحت محتوای اطلاعاتی آن نیست. اشتباهات تاپی و گرامری گاه محتوا را تحت الشعاع قرار می دهد و اطلاعات گمراه کننده ای منتقل می سازد. مطالبی که محتوایی قابل اعتماد دارند، اعتبار خود را از استنادها می گیرند. اگر مقاله ای علمی فاقد استناد و منابع باشد، نباید محتوای اطلاعاتی آن معتبر و جدی قلمداد شود؛ در مورد سایت ها نیز چنین است. اطلاعات ارائه شده در صفحات اینترنت چنانچه از طریق پیوندها مسیری برای کشف منابع و استنادها فراهم آورند، بر اعتبار خود افزوده اند (شریف، ۱۳۸۴، ص ۴).

اعتبار و صحت اطلاعات یکی از موازین مهم اخلاق اطلاعات است که باید در محیط دیجیتال، مهم قلمداد شود. اطلاعات بازبایی شده یا اطلاعاتی که در دسترس عموم قرار می گیرد باید اطلاعاتی باشد که از اعتبار و صحت برخوردار و نیز مورد اطمینان جامعه اطلاعاتی باشد.

نتیجه گیری

فناوری اطلاعات و ارتباطات بر همه مراحل زندگی انسان تأثیر گذاشته و توانایی او را گسترش داده است؛ علاوه بر این، باورهای رفتاری، استانداردها و عادت های اجتماعی را نیز تغییر داده و

ساختارهای نوینی را ایجاد کرده و نگرش ما را نسبت به دنیا تغییر داده است. این فناوری، ساختار اطلاعات را نیز دگرگون کرده و سبب تغییر قوانین و ضوابط مربوط به آن شده است. این قوانین و ضوابط، جزئی از اخلاق اطلاعات محسوب می‌شود که در محیط دیجیتال تأثیرگذار است. باتوجه به داده‌های پژوهش حاضر درباره ضوابط و قوانین اخلاق اطلاعات در محیط دیجیتال، به این نتیجه می‌رسیم که پیش از به‌کارگیری این ضوابط در محیط دیجیتال باید آنها را شناخت تا در انجام آن دقت بیشتر و هزینه کمتری صرف شود.

هدف از تألیف این مقاله آشنایی با بحث اخلاق اطلاعات در محیط دیجیتال است، زیرا امروز اکثر پژوهشگران و محققان به جای مراجعه سنتی به کتابخانه‌ها، اطلاعات موردنیاز خود را از طریق محیط دیجیتال به دست می‌آورند. طبیعتاً رجوع فراوان به این محیط، چالش‌هایی را با خود به همراه دارد؛ برای مواجهه با این چالش‌ها و تقلیل آن به حداقل، اصول و موازین نیاز است که در این مقاله با عنوان «اخلاق اطلاعات در محیط دیجیتال» ارائه و سعی شد تا در این زمینه آگاهی مختصری به علاقه‌مندان داده شود. امید است در آینده به نقطه‌ای برسیم که این موازین از سوی همه کاربران در محیط دیجیتال رعایت شود.

منابع

- آزاد، اسد... (۱۳۷۳). «لزوم پابندی به اصول اخلاقی در اطلاع‌رسانی». *اطلاع‌رسانی*، ۱۱ (۱): ۲۳-۲۴. اشرفی، پگاه (بهمن ۱۳۸۷). «اخلاق حرفه‌ای در کتابداری و اطلاع‌رسانی». *نمایه*، از: www.persianarticle.persianblog.ir/post/71
- انجمن کتابداری قم (۱۳۸۶). *اخلاق حرفه‌ای کتابداران و اطلاع‌رسانان*. ویراسته علیرضا اسفندیاری مقدم. تهران: نشر کتابدار.
- بابایی‌راد، بیتا (۱۳۸۴). «اخلاق و اطلاعات». *همشهری*، ۱۲ مرداد ماه ۱۳۸۴. از: www.poldoc.ir
- ثقه‌الاسلامی، علیرضا (۱۳۸۸). *چالش‌های اخلاقی در عصر اطلاعات*. تهران: نشر چاپار.
- جوادی، محسن (۱۳۸۳). میزگرد «آزادی، اخلاق و امنیت اطلاعات در فضای سایبر». *کتاب ماه، کلیات*، ۸ (۸۵).
- جمال‌الدین (۱۳۸۸). «سانسور در مطبوعات (قسمت ۱)». وبلاگ ارتباطات و روزنامه‌نگاری، از: www.qanet.blogsky.com/1388/03/03/post-1/
- چادویک، روث (۱۳۸۱). «اخلاق حرفه‌ای». ترجمه بهزاد حمیدیه. *رسالت*، ۲۴ مرداد ماه ۱۳۸۱.
- رضاییان، مجید (۱۳۸۴). «تعریف نامشخص و مبهم از سیات‌ها، قانون و هنجارها دلیل عمده سانسور است». *هموطن سلام*، از: www.hamvatansalam.com/news52617.html
- سیامک، مرضیه (۱۳۸۸). «مدیریت حقوق دیجیتال: فرصت‌ها و چالش‌ها». *فصلنامه کتاب*، ۲۰ (۱).
- شریف، عاطفه (۱۳۸۴). «بیان ضرورت و معیارهای ارزیابی در صفحات وب». *نما*.

- شهریاری، حمید (۱۳۸۵). «اخلاق فناوری اطلاعات». *اطلاعات حکمت و معرفت*. سال اول. گوزل‌زاده، مژگان. (شهریور ۱۳۸۹). «اخلاق و حقوق در جامعه اطلاعاتی». از: www.hamshahrtraining.ir/news-3041.aspx.
- محسنی، منوچهر (۱۳۸۰). *جامعه‌شناسی جامعه اطلاعاتی*. تهران: نشر دیدار.
- مسعودی، امید (۱۳۸۳). «امنیت اطلاعات در فضای سایبر». *کتاب ماه، کلیات*، ۸ (۸۵).
- مطلبی، داریوش (۱۳۸۶). «حق مؤلف در محیط دیجیتال». *فصلنامه کتاب*، ۱۸ (۲).
- هیل، مایکل (۱۳۸۱). *تأثیر اطلاعات بر جامعه*. ترجمه محسن نوکاریزی. تهران: نشر چاپار.
- وارسته، سعید (۱۳۸۸). «تعریف آزادی». از: <http://bazbin.persianblog.ir/1388/5/>
- نمکدوست، حسن (۱۳۸۵). «اخلاق حرفه‌ای، حریم خصوصی و حق دسترسی به اطلاعات». *رسانه*، ۱۷ (۶۶).

- Broadhurst,R.(2003)."E-commerce & cybercrime: Issues, problem& prevention". Asia-pacific Conference on Cybercrime and Information Security, Seol, Republic of Korea.
- Capurro,Rafael (1985). "Moral issues in information science". *Journal of Information Science*, 11:113-123. from: <http://www.capurro.de/moral.htm>
- Froehlich, Thomas (2004). "A brief history of information ethics". *Textos Universitaris de Biblioteconomia i Documentaci (BiD) (Catalan Digital Journal)*. from: www.ub.edu/bid/
- Ladd, J. (1985). "The qest for a code of professional ethics: An intellectual and moral confusion". In: *Ethical Issues in the Use of Computer*. Wads worth:Belmont.
- Speech, Free (1997). "Victory fires filtering now". *Library Association Record*, 99(8): 408. from: www.wikipedia.org

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی